

BEZPIECZEŃSTWO EKONOMICZNE ORAZ SPOŁECZNE POLSKI W PROGRAMACH PARTII POLITYCZNYCH LIBERALNYCH I KONSERWATYWNYCH W LATACH 90. XX W.

Włodzimierz Gocalski

Wojskowa Akademia Techniczna

Streszczenie: Artykuł ma charakter retrospektywny. Ukazuje stanowiska partii politycznych o orientacji liberalnej i konserwatywnej w kwestii przebudowy systemu ekonomicznego Polski w początkowym okresie transformacji. Analizuje pomysły tych ugrupowań dotyczące bezpieczeństwa gospodarczego oraz społecznego RP. Artykuł charakteryzuje się tym, że baza źródłowa jest świadomie ograniczona do dokumentów i publikacji jak najbardziej zbliżonych czasowo do opisywanych wydarzeń, a niektóre ze źródeł stanowią wręcz kronikarski zapis ówczesnych koncepcji. Pozwala to na indywidualną ocenę tych procesów i uniknięcie zarazem licznych dzisiejszych ocen i analiz dotyczących opisywanego okresu. **Słowa kluczowe:** bezpieczeństwo ekonomiczne, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo państwa, partie polityczne.

Rozważając zakres przemian, jakie się dokonały w interpretacji bezpieczeństwa, w tym bezpieczeństwa ekonomicznego, warto przypomnieć początki jego budowania. Dokonywało się to faktycznie w pierwszym okresie transformacji systemowej i miało charakter bardziej życzeniowy niż profesjonalnego podejścia do problematyki. Z perspektywy ponad dwudziestu lat jest to szczególnie widoczne, gdy analizuje się pomysły ówczesnych ugrupowań politycznych dotyczące bezpieczeństwa gospodarczego oraz społecznego Polski. Perspektywa ta pozwala również na ocenę drogi, jaką przeszła Polska do dzisiejszego usytuowania w strukturach europejskich. Odnosząc się do początków przebudowy systemowej, a w ich ramach do koncepcji systemu społeczno-gospodarczego Polski, warto przybliżyć je prawie wyłącznie w oparciu o ówczesne źródła. Pozwoli to na indywidualną ocenę tych procesów przez zainteresowanych uniknięcie licznych dzisiejszych ocen i analiz (poza oceną autora) dotyczących opisywanego okresu. Stąd baza źródłowa jest świadomie ograniczona do dokumentów i publikacji jak najbardziej zbliżonych czasowo do opisywanych wydarzeń, a niektóre ze źródeł stanowią wręcz kronikarski zapis tamtego okresu.

Przekształcenia systemowe w państwie zapoczątkowały proces przebudowy gospodarczej mającej na celu odejście od gospodarki centralnie sterowanej oraz powiązanie jej z systemem ekonomicznym rozwiniętych państw Europy i świata. Wybór reformy gospodarczej dokonywał się w wąskim gronie ekspertów¹, mimo

¹ W. Jakóbik, *System instytucjonalny a zmiany strukturalne i wzrost gospodarczy*, [w:] W. Jakóbik (red.), *Zmiany strukturalne: gospodarka i społeczeństwo*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1995, s. 40.

że obejmowała ona swym zasięgiem całe społeczeństwo i faktycznie zmuszała je do uczestniczenia w niej. Realizacja miała miejsce w społeczeństwie, które nie było do reformy przygotowane teoretycznie oraz praktycznie, przez co dla szeregu grup zawodowych stała się niezrozumiała. Stan ten powoduje, że przemiany gospodarcze były jednym z zasadniczych elementów spornych wyłaniających się w walce politycznej oraz wpływających na zachowania wyborcze społeczeństwa. Koncepcje systemu gospodarczego proponowane przez poszczególne ugrupowania polityczne były ich głównym elementem programowym. Na ich tworzenie miało wpływ wiele czynników zarówno ekonomicznych, jak i społeczno-politycznych.

Systematyzacja różnych koncepcji polityki gospodarczej okresu przebudowy jest trudna, gdyż nie zawsze są one zgodne z prezentowanym społecznie obliczem partii, a niekiedy jest to zbiór propozycji z wszystkich możliwych kierunków politycznych. Ukazanie tych stanowisk nastąpi w ujęciu dwóch prezentowanych na ówczesnej scenie politycznej koncepcji gospodarczych, czyli liberalnej i chadecko-konserwatywnej. W każdej z nich zostaną zaprezentowane problemy gospodarcze dotyczące między innymi polityki przemysłowej, polityki rolnej, polityki strukturalnej, prywatyzacji itp. W tym schemacie zostaną ujęte partie i ugrupowania programowo wpisujące się w poszczególne warianty.

Liberalne warianty rozwoju gospodarczego

Ukazując liberalne koncepcje gospodarcze, trzeba zaznaczyć, że ten kierunek filozoficzny i społeczno-ekonomiczny przeszedł swoistą ewolucję. Ówczesne ujęcia liberalne znacznie odbiegają od swych korzeni ideologicznych. Nie sposób było doszukać się tak zwanego „czystego” liberalizmu w modelu ustrojowym czy gospodarczym jakiegokolwiek państwa². Czerpanie natomiast z założeń liberalnych doprowadziło do powstania tak zwanego neoliberalizmu mającego swoiste odmiany w poszczególnych krajach o gospodarce wolnorynkowej. Kolejnym czynnikiem charakterystycznym dla ówczesnych modeli gospodarczych jest fakt, że praktycznie każde ugrupowanie polityczne opowiadające się za wolnym rynkiem w mniejszym lub większym stopniu korzysta z rozwiązań liberalnych. Liberalne hasła przewijają się zarówno w partiach chadeckich, jak i socjaldemokratycznych, a liberałowie jako samoistne ugrupowanie rzadko odgrywają znaczącą rolę polityczną³.

W neoliberalizmie można było wyróżnić przynajmniej kilka znaczących nurtów ukazujących poglądy na politykę i gospodarkę. Wśród nich znajduje się liberalizm socjalny (zwany też liberalizmem lewicowym lub progresywnym i często utożsamiany z demoliberalizmem). Skrajnymi odłamami neoliberalizmu

² L. Garbarski, I. Rutkowski, W. Wrzosek, *Interwencjonizm państwa na rynku*, „Monografie i Opracowania IFGN SGH” 1994, nr 395, s. 12.

³ R. Skarżyński, *Liberałów polskich siedem grzechów głównych*, [w:] „Res Publica Nowa”, nr 2, 1994.

są leferyzm i libertarianizm. Do głównych myśli propagowanych w neoliberalizmie nawiązywały również programy społeczno-ekonomiczne R. Reagana (reaganomika) i M. Thatcher (thatcheryzm).

Polskie ugrupowania polityczne w swoich programach gospodarczych w wielu proponowanych rozwiązaniach czerpały z założeń neoliberalnych. Można je znaleźć nie tylko w KLD czy UPR, ale i w UD, SdRP, ZCHN, PC, KPN. Czynnikiem różnicującymi stanowiska poszczególnych partii (przy pewnym uproszczeniu) były: dopuszczalny czy wymagany zakres ingerencji państwa w gospodarkę, stosunek do form własności w gospodarce i problem otwarcia rynku. Praktycznie te trzy wymienione obszary stanowią podstawę transformacji dokonującej się w gospodarce. Stanowisko ekonomii liberalnej w odniesieniu do roli państwa w gospodarce szczególnie wyraźnie było widać na przykładzie jej stosunku do sektora publicznego. Pełna i bez zastrzeżeń wyrażana aprobata dla własności prywatnej uzewnętrznia się w zdecydowanie negatywnym stosunku do własności publicznej⁴. Neoliberalowie patrzący realnie na gospodarkę nie mogli jednak całkowicie negować własności publicznej, ale dopuszczali ją tylko wtedy, gdy działalność podmiotów państwowych byłaby bardziej efektywna od podmiotów prywatnych. Założenie szkoły liberalnej, że rynek jest najdoskonalszym mechanizmem regulacyjnym, prowadzi do wniosku, że interwencja państwa narusza jego logikę i jest szkodliwa dla gospodarki. W początkach lat dziewięćdziesiątych jednak nawet skrajni liberałowie dopuszczają możliwość pewnego wpływania na procesy gospodarcze⁵. Sam F. Hayek zauważa, że aby system konkurencyjny był bardziej skuteczny i dobroczynny, konieczne są pewne działania rządu. Do tych działań zalicza się dbałość o podaźową część gospodarki, zapewnienie warunków do rozwoju konkurencji krajowej i zagranicznej, przeciwdziałanie zjawiskom monopolizacji, konsekwentna walka z inflacją i deficytem budżetowym oraz promowanie przedsiębiorczości i działań o charakterze innowacyjnym. Nieporozumieniem jest bowiem sądzić, że dla liberała wszystkie problemy są rozwiązane wraz z uznaniem zasady prywatnej własności i wolności umowy⁶. Z tego powodu interwencjonizm państwowy w gospodarce nie będzie prostym wyznacznikiem przy ocenie programowego charakteru poszczególnych ugrupowań politycznych, będzie jednak swoistym drogowskazem na ówczesnej polskiej scenie politycznej. W ujęciu liberalnym państwo powinno przede wszystkim jednoznacznie określić prawa własności na swoim terytorium, zapewnić nienaruszalność własności prywatnej i stworzyć sprawny system prawny gwarantujący przestrzeganie umów. Rynek

⁴ L. von Mises, *Liberalizm w klasycznej tradycji*, New York 1989, s. 18.

⁵ M. Szostak, *Odwrót od nadmiernego interwencjonizmu gospodarczego państwa jako zjawisko globalne*, [w:] *Państwo wobec zacofania i rozwoju*, praca zbiorowa pod red. E. Markowskiej i M. Szostaka, SGH, Warszawa 1991, s. 42.

⁶ J. Godłów-Legiędź, *Konkurencja jako podstawa systemu gospodarczego w doktrynie F. Hayeka*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica” 1990, nr 107, s. 46.

wewnętrzny powinien być otwarty na konkurencję zewnętrzną, co będzie uzdrawiało procesy gospodarcze na nim zachodzące.

Na polskiej scenie politycznej prezentowane były stanowiska mające w sferze ekonomicznej ujęcie liberalne. Ugrupowania polityczne funkcjonujące na polskiej scenie i utożsamiane z tym kierunkiem to głównie UPR, KLD i UD. Trzeba jednak podkreślić, że z założeń liberalnych czerpały również partie niezaliczane do tej opcji. Dominują tu ugrupowania o charakterze prawicowo-chrześcijańskim, ale pewnych analogii programowych (w problematyce gospodarczej) można się doszukać nawet w tak odległym teoretycznie od wymienionych partii SdRP. Ukazanie stanowisk wobec zasadniczych obszarów w gospodarce powinno przybliżyć liberalną wizję rozwoju gospodarczego proponowaną przez część ugrupowań politycznych.

Zasadniczym elementem liberalnej wizji systemu gospodarczego w Polsce była polityka strukturalna. W ujęciu tym nie uwzględniano innych form własności poza prywatną i tylko taką widziano w gospodarce wolnorynkowej. Rozwój społeczny jednak wypracował zasady własności, które ówczesny liberalizm musiał zauważać. Nie zmieniało to jednak nastawienia liberałów do problematyki gospodarczej i stopień jej wolności często jest postrzegany przez stan własności prywatnej. W realiach przebudowy systemowej w Polsce liberalne stanowisko w tej zasadniczej kwestii sprowadzało się przede wszystkim do prywatyzacji. Bez jej szybkiego i konsekwentnego wdrażania nie można liczyć nie tylko na przewartościowania w gospodarce, lecz także na efekty. W ugrupowaniach mających liberalny charakter programów gospodarczych problematyka ta zajmowała poczesne miejsce, jednak w sytuacji gospodarki polskiej wymuszała różne drogi dojścia do celu i głównie one je różnicowały. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że UD, a po części i KLD, dopuszczają współistnienie różnych form własności, głównie w obszarach gospodarki mających strategiczne znaczenie dla funkcjonowania państwa.

Problematyka prywatyzacyjna w warunkach polskich nierozłącznie wiązała się z reprivatyzacją. Liberalne propozycje w obu obszarach uwzględniają polską specyfikę i wskazują na sposoby ich realizacji. W procesie prywatyzacyjnym wszystkie programy zakładają etapowość, powszechność i wielotorowość. W realizacji kładziony jest znaczny nacisk na szybkie uregulowania prawne (szczególnie UPR)⁷ mające nie tylko umocować konkretne poczynania, ale głównie maksymalnie je przyspieszyć. Powszechność wyraża się zarówno w udziale społecznym, jak i obszarowym gospodarki. Udział społeczeństwa w procesie prywatyzacyjnym w formie kapitałowej jest znacznie ograniczony (brak środków inwestycyjnych w społeczeństwie postsocjalistycznym), dlatego należy go umożliwić poprzez na przykład powszechny akcjonariat obywatelski (sprzedaż części akcji prywatyzowanych przedsiębiorstw w ofercie publicznej), akcjonariat pracowniczy (UD) czy emisję bonów

⁷ Program gospodarczy UPR przyjęty przez RG UPR dn. 11 grudnia 1990 r.

prywatyzacyjnych (KLD), pozwalających na nabywanie określonych nieruchomości będących własnością państwa albo władz komunalnych oraz tworzenie funduszy prywatyzacyjnych. Celem tych działań powinno być zapewnienie jak największego uczestnictwa społecznego w tym procesie, który wpływałby nie tylko na tempo przekształceń, ale i otwierał drogę ku własności szerokim kręgom obywateli, co stanowi warunek powstania demokratycznego kapitalizmu (KLD)⁸. Obszarowo nie wyznaczano granic prywatyzacyjnych, choć zauważalne są tu pewne rozbieżności. Począwszy od założenia kompleksowej prywatyzacji gospodarki lansowanej przez UPR, po dopuszczenie funkcjonowania pewnych elementów własności publicznej mogących mieć znaczenie głównie dla zabezpieczenia podstawowych funkcji państwa (KLD, UD). Wszystkie natomiast ugrupowania o orientacji liberalnej dopuszczały udział w procesie prywatyzacji kapitału zagranicznego bez specjalnych ograniczeń prawnych, które naruszałyby grę wolnorynkową. Problematyka reprivatyzacji była jedną z zasadniczych w gospodarce postsocjalistycznej. Naruszenie zasad własności w poprzednim systemie przez kilkadziesiąt lat stworzyło fakty niemożliwe do naprawienia. Dokonania w obszarze np. własności gruntów czy podmiotów gospodarczych, których infrastruktura uległa zasadniczym przeobrażeniom majątkowo-produkcyjnym, przekreśliła możliwości odtworzenia realnych norm posiadania. Ugrupowania liberalne opowiadały się więc za zwrotem legalnym właścicielom tych dóbr, które nie uległy znaczącym przewartościowaniom (np. rodzinne siedziby, zrujnowane zakłady produkcyjne czy ziemia niebędąca w prywatnym władaniu), a w sytuacjach odmiennych tworzenie funduszy reprivatyzacyjnych czy wypłaty przez państwo symbolicznych odszkodowań w postaci papierów wartościowych jako zadośćuczynienia za naruszenie prawa własności. Tylko tak ograniczona reprivatyzacja godzi się z zasadą nienaruszania istotnych interesów reszty społeczeństwa⁹ w myśl zasady, że naprawa krzywd nie może być źródłem nowych.

Polityka przemysłowa w ujęciu liberalnym zakładała jego otwarcie na konkurencję wewnętrzną i zewnętrzną. Państwo powinno ograniczyć się do dbania, aby przestrzegane były reguły konkurencyjności zazwyczaj przez nie ustanowione. Stwarzać równe szanse dla podmiotów gospodarczych i nie pozwalać na istniejące czy tworzące się monopole lub rozbijać je. Tylko taka polityka wobec przemysłu daje gwarancje rozwoju, dlatego jeśli w jej wyniku dochodzi do upadku przedsiębiorstw, a nawet gałęzi przemysłowych, ma to charakter uzdrowieniowy w gospodarce. W realiach przebudowy systemowej ugrupowania o orientacji liberalnej generalnie utożsamiały się z tym kierunkiem, różniąc się zazwyczaj tempem dochodzenia do tego celu oraz środkami mającymi go przybliżyć. Stanowisko radykalne w tej kwestii

⁸ Uchwały II Krajowej Konferencji KLD, *Polska: ku demokratycznemu kapitalizmowi*, [w:] I. Słodkowska, *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989-1991* [część 2], Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1995, s. 108.

⁹ *Stabilizacja i rozwój*, Uchwała Programowa II Kongresu Krajowego UD, 1993.

niezmiennie prezentowała UPR¹⁰, natomiast UD podkreślała specyfikę polskiej przebudowy i dopuszczała stopniowanie zachodzących przemian oraz osłonowy interwencjonizm państwa w celu złagodzenia ich kosztów społecznych¹¹.

Polityka państwa wobec rolnictwa w programach liberalnych ugrupowań proponowała faktycznie dwa rozwiązania. W pierwszym powinno być ono traktowane jak każdy inny dział gospodarki i pozbawione wszelkich preferencji oraz dotacji. Dopuszczano jedynie pewne ulgi w kilkuletnim okresie przystosowawczym sprawdzające się głównie do kredytów na warunkach preferencyjnych (UPR)¹². W drugim, wyrażanym przez UD i KLD, zakładano finansowe zasilanie wsi przez państwo. Dostrzegano jednak konieczność zmiany zasad dotychczasowego interwencjonizmu. Postulowano utrzymanie preferencyjnych kredytów, bezpośredni udział państwa w przebudowie infrastruktury wsi czy stabilizacji rynku żywnościowego. Wszystkie ugrupowania dostrzegały konieczność działań zmierzających do zmian strukturalnych na wsi idących w kierunku jej wielofunkcyjności i pełnego przystosowania do reguł wolnorynkowych¹³.

Liberalne rozwiązania dotyczące polityki bankowej, monetarnej i fiskalnej były dość jednoznaczne. Banki powinny być sprywatyzowane i na rynek polski należy dopuścić stabilne banki zagraniczne (UPR). Szczególna rola powinna przypadać Narodowemu Bankowi Polskiemu w stabilizowaniu polityki pieniężnej (UD, KLD). Waluta narodowa powinna być silna i mieć pokrycie w towarach. Emisja pieniędzy bez pokrycia jest przestępstwem. Dlatego podaż pieniądza nie może być oderwana od kształtowania się produktu krajowego. Polityka fiskalna ma służyć tylko celom wymagającym państwowego finansowania (utrzymaniu typowych służb publicznych – UPR), dodatkowo części inwestycji infrastrukturalnych i osłonie socjalnej – UD, KLD. Podatki powinny mieć charakter pobudzający gospodarkę i ograniczający tzw. szarą strefę. Należy zmniejszyć je do minimum i zlikwidować wszelkie formy opodatkowania pośredniego (UPR) lub stopniowo zmniejszać progresywność podatków, ograniczać ulgi i unikać podwójnego opodatkowania zysków (UD, KLD). Bezwzględne utrzymywanie równowagi budżetowej, ewentualny deficyt może być finansowany jedynie poprzez dług zaciągany przez państwo.

Polityka walutowa powinna być pozbawiona wszelkiej ingerencji rządu oraz banku centralnego. Kurs waluty rodzimej do innych walut powinien być absolutnie swobodny (UPR)¹⁴. Unia Demokratyczna i KLD w okresie przebudowy systemowej opowiadają się za stopniowym zwiększaniem wpływu rynku na kurs waluty, przy zachowaniu jego pobudzającego charakteru na eksport i dopuszczeniu do okresowej

¹⁰ Program gospodarczy UPR z 11 grudnia 1990 r.

¹¹ Unia Demokratyczna, Uchwała Programowa II Kongresu Krajowego, 1993.

¹² Program gospodarczy UPR z 11 grudnia 1990 r.

¹³ Uchwała Programowa II Kongresu Krajowego UD, 1993.

¹⁴ Program Gospodarczy UPR, Warszawa-grudzień 1990.

interwencji banku centralnego w celu stabilizowania kursu¹⁵. Generalnie jednak stabilność kursu powinna być gwarantowana stabilnością polityki pieniężnej bez interwencyjnych działań administracyjnych.

Polityka społeczna w stanowiskach polskich partii o orientacji liberalnej była oparta na wielorakich formach ubezpieczeń – prywatnych, komercyjnych czy zasadach towarzystw ubezpieczeń wzajemnych (powszechnych, branżowych, związanych z określonym rodzajem ryzyka). Zreformowanie systemu ubezpieczeń w wskazanym kierunku odciążyć miało wydatki z budżetu na cele socjalne oraz zapewnić stabilizację finansową państwa. Rola państwa powinna się ograniczyć do gwaranta podstawowego obowiązkowego ubezpieczenia zapewniającego na minimalnym poziomie środki utrzymania dla uprawnionych do świadczeń (UD, KLD). Znacznie radykalniejsze stanowisko prezentowało UPR, domagając się zniesienia przymusu jakichkolwiek ubezpieczeń, a ubezpieczenia rentowe i emerytalne mają być licencjonowane przez państwo oraz zajmą się nimi wyłącznie firmy prywatne. Cały system ubezpieczeń społecznych powinien zostać sprywatyzowany¹⁶.

Pomoc socjalna powinna być stopniowo przekazywana samorządom lokalnym. Należy odchodzić od pomocy społecznej opartej na *ratownictwie społecznym* do systemu, który zagwarantuje minimalny poziom dochodu w rodzinie. Prawo do takiej pomocy powinny mieć rodziny dysfunkcyjne, a zwłaszcza rodziny o ograniczonej możliwości zwiększania dochodów. System pomocy społecznej powinien działać jako sieć współpracujących agend rządowych, samorządowych, a także społecznych, kościelnych i prywatnych. W przyszłości powinna zostać wprowadzona instytucja renty socjalnej (UD)¹⁷. Zbliżony pogląd wyrażał KLD, który stwierdzał, że obszar pomocy socjalnej nie powinien być wyłączną domeną państwa i w miarę możliwości powinien przechodzić w ręce instytucji społecznych oraz władz lokalnych. Pomoc ta jednak nie powinna polegać na tradycyjnym opiekuństwie wydłużającym stan ubóstwa i bierności, lecz na udzielaniu pomocy w uzyskiwaniu samodzielności ekonomicznej¹⁸. UPR jest przeciwna wszelkim formom pomocy, w której uczestniczy państwo, cedując ją na różne formy jałmużny organizowane przez organizacje pozarządowe¹⁹.

Ekologia zajmowała znaczące miejsce w programach partii politycznych. Zawarte w nich postulaty sprowadzają się do przebudowy strukturalnej gospodarki

¹⁵ Uchwała programowa KLD, IV Konferencja Krajowa KLD, Gdańsk 24-25 października 1992.

¹⁶ Program gospodarczy UPR, zatwierdzony przez Radę Główną UPR dn. 11 grudnia 1990 r.

¹⁷ Uchwała Programowa II Kongresu Krajowego Unii Demokratycznej, Warszawa 1993. Zob. też: Uchwała programowa Zjazdu Zjednoczeniowego UD, Warszawa, maj 1991.

¹⁸ Materiały z II Konferencji Programowej KLD zamieszczone w: I. Słodkowska, *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989-1991* [część 2], Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1995, s. 108.

¹⁹ Program gospodarczy UPR, zatwierdzony przez Radę Główną UPR dn. 11 grudnia 1990 r.

w kierunku ograniczenia czy likwidacji jej oddziaływań wpływających na degradację środowiska naturalnego. Odnosiło się to do wszystkich jej działań. Wskazywano na obszary zagrożone oraz propozycje wychodzenia z istniejącego stanu. Działania te powinny współgrać z normami ogólnie przyjętymi w Europie Zachodniej i być obwarowane regulacjami prawnymi. Problematykę ekologiczną postrzegano zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej (np. ogólnosiwiatowy program redukcji emisji gazów powodujących zmiany klimatu i gazów niszczących warstwę ozonową)²⁰. Podkreślano, że ekologia to nie tylko filozofia życia i gospodarowania oraz racjonalna wiedza o gospodarowaniu zasobami przyrody, lecz także wyzwanie w postaci ekobiznesu, ekodyplomacji, ekobanków, ekokonwersji itp. Działania proekologiczne miałyby doprowadzić do powszechnej edukacji społeczeństwa w tym kierunku, włącznie z elitami politycznymi i gospodarczymi. Istnieje szereg instrumentów ekonomicznych wspierających zachowania ekologiczne w gospodarce, np. ulgi podatkowe, etykietowanie wyrobów ekologicznych, tworzenie firm ekologicznych itp. Takie działania powinien wspierać system prawny z rozbudowanymi sankcjami karno-finansowymi, umożliwiający szybką reakcję na poczynania niszczące środowisko naturalne w myśl zasady 3 x P (*polluter – pays – principle*), czyli płaci sprawca zanieczyszczeń²¹.

Ocena programowa ugrupowań politycznych postrzeganych na polskiej scenie politycznej w początkach lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku jako liberalne pozwala bez specjalnych poszukiwań wyróżnić dwie zasadnicze drogi realizacyjne założonych celów. Pierwsza lansowana przez UPR, dość radykalna i odrzucająca wszelką modyfikację programową uwzględniającą specyfikę polskiej gospodarki. Druga proponowana przez UD i KLD dostrzegająca tę specyfikę, przez co wyrażająca w swych programach pewną elastyczność i wrażliwość na koszty społeczne dokonującej się przebudowy systemowej. Jest to widoczne również w poniższej tabeli, w ujęciu opartym na programach społeczno-gospodarczych tych partii²².

²⁰ Uchwała programowa II Kongresu Krajowego UD, Warszawa 1993.

²¹ Uchwała programowa Kongresu Liberalno-Demokratycznego, IV Konferencja Krajowa KLD, Gdańsk, październik 1992.

²² Inka Słodkowska, *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989-1991*, Część 1, s. 266-276, Część 2, s. 106-112, Zob. też Uchwałę Programową II Kongresu Krajowego UD, 1993.

TABELA 1

WYBRANE OBSZARY POLITYKI GOSPODARCZEJ	UNIA DEMOKRATYCZNA	KONGRES LIBERALNO- DEMOKRATYCZNY	UNIA POLITYKI REALNEJ
Polityka przemysłowa	Otwartość na konkurencję wewnętrzną i zewnętrzną, dostosowanie do zasad wolnego rynku, restrukturyzacja	Otwartość na konkurencję wewnętrzną i zewnętrzną, dostosowanie do zasad wolnego rynku, restrukturyzacja	Pełna otwartość na konkurencję i poddanie się weryfikacyjnej polityce wolnego rynku
Polityka rolna	Restrukturyzacja wsi i dążenie do jej wielofunkcyjności (dwuzawodowości). W okresie przejściowym dopuszczalne działania osłonowe	Restrukturyzacja i przebudowa stosunków własnościowych na wsi. W okresie przejściowym dopuszczalne działania osłonowe	Restrukturyzacja i pełna prywatyzacja stosunków na wsi. W okresie przejściowym dopuszczalne działania osłonowe.
Polityka strukturalna	Gospodarka wolnorynkowa z dominującą własnością prywatną	Gospodarka wolnorynkowa z dominującą własnością prywatną	Gospodarka wolnorynkowa, w której występuje tylko własność prywatna.
Prywatyzacja i reprivatyzacja	Szybka prywatyzacja majątku państwowego i komunalnego. Możliwość zachowania własności państwowej w strategicznych sektorach gospodarczych. Konieczność przeprowadzenia reprivatyzacji	Szybka prywatyzacja powszechna i wielotorowa jako jeden z zasadniczych elementów budowy rynku ładu ekonomicznego. Przeprowadzenie reprivatyzacji ograniczonej	Szybka i pełna prywatyzacja całego majątku publicznego. Reprivatyzacja powodująca pełny zwrot majątkowy po uwzględnieniu inflacji i strat wojennych

WYBRANE OBSZARY POLITYKI GOSPODARCZEJ	UNIA DEMOKRATYCZNA	KONGRES LIBERALNO- DEMOKRATYCZNY	UNIA POLITYKI REALNEJ
Polityka bankowa, monetarna i fiskalna	Stabilna polityka pieniężna realizowana przez Narodowy Bank Polski prowadząca do silnej waluty narodowej. Zakaz emisji pieniądza bez pokrycia w produkcie krajowym. System podatkowy musi zapewniać stabilne dochody państwu i jednocześnie pobudzać aktywność gospodarczą	Silny pieniądz, niezależna polityka banku centralnego. Emisja pieniądza zgodna z produktem krajowym. Niskie podatki dynamizujące rozwój gospodarczy	Pełna prywatyzacja systemu bankowego włącznie z bankami emisyjnymi. Silny pieniądz, dodruk pieniędzy niemający pokrycia w produkcie krajowym jest przestępstwem. Podatki będą uproszczone, zmniejszone i zredukowane
Polityka walutowa	Stabilna polityka pieniężna gwarancją stabilnego kursu. Umacnianie się gospodarki polskiej warunkiem docho- dzenia do pełnej wymienial- ności	Stopniowe dochodzenie do wymienialności i wchodzenie w świato- wy system walutowy	Kurs złotówki do innych walut powinien być absolutnie swobodny, a wszelka ingerencja rządu lub banku zakazana ustawowo

WYBRANE OBSZARY POLITYKI GOSPODARCZEJ	UNIA DEMOKRATYCZNA	KONGRES LIBERALNO-DEMOKRATYCZNY	UNIA POLITYKI REALNEJ
Polityka społeczna	Reforma systemu ubezpieczeń społecznych wprowadzająca jej wielorakie formy. System pomocy społecznej powinien działać jako sieć współpracujących agend rządowych, społecznych, kościelnych i prywatnych.	Różne formy ubezpieczeń społecznych. Pomoc społeczna powinna prowadzić do uzyskania samodzielności ekonomicznej	Pełna dobrowolność ubezpieczeń społecznych. Sprzeciw wszelkim formom pomocy społecznej organizowanej przez państwo. Działalność tę powinny przejąć organizacje pozarządowe
Ochrona środowiska	Rozbudowany program ochrony środowiska w powiązaniu z głównymi obszarami gospodarki	Rozbudowany program zawierający szereg propozycji prawnych i ekonomicznych służących ochronie środowiska	Brak jednoznacznych zapisów programowych dotyczących tej problematyki

Opracowanie własne oparte na programach partyjnych

Chadeco-konserwatywne warianty rozwoju gospodarczego

Ugrupowania odwołujące się do konserwatywnych i chrześcijańsko-demokratycznych wzorców porządku społeczno-politycznego w zbliżony sposób widzą problematykę gospodarczą. Różnice, jakie występują, dotyczą zazwyczaj kwestii szczegółowych lub konkretnych rozwiązań wynikłych problemów. Chadecja buduje swoje programy w oparciu o społeczną naukę Kościoła katolickiego, aczkolwiek strukturalnie pozostaje niezależna od hierarchii kościelnej. Jej propozycje w sferze gospodarczej zawierają szeroko pojęty korporacjonizm z wprowadzeniem zasady „partnerstwa socjalnego” czy „łącznej kontroli przedsiębiorstw” przez pracodawców i pracowników²³. Uważa, że robotnicy powinni mieć zagwarantowany udział w zyskach przedsiębiorstw, dopuszczając ingerencję państwa przy kwestiach spornych. Rozumie jednak konieczność realizacji gospodarki rynkowej i pełnej wolności dla jednostki w tym obszarze. Opowiada się też za rozbudowaną opieką socjalną. Jest zwolenniczką szeroko rozumianego **solidaryzmu społecznego**. Proponowana wizja państwa faktycznie wypracowana przez Katolicką Naukę Społeczną pozwoliła

²³ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 1997, s. 50-51.

chadecji nie tylko zostać najsilniejszym ugrupowaniem politycznym o charakterze centroprawicowym, lecz także wygrywać wybory i tworzyć lub współtworzyć rządy w szeregu państw Europy Zachodniej.

Konserwatyzm rozwijający się w polemice z liberalizmem w swej postaci wyraża zbliżone do chadecji poglądy na problematykę gospodarczą. Szczególnego zbliżenia można było się dopatrywać w programach neokonserwatywnych, będących formą pośrednią między konserwatyżmem indywidualistycznym i organicznym. Neokonserwatyści, podobnie jak chadecja, wskazywali na potrzebę ograniczonej interwencji państwa, bez naruszania struktury własności, czerpią też w wielu obszarach z Katolickiej Nauki Społecznej. Ta daleko posunięta zbieżność pozwala na łączne ukazanie ich stanowisk w kwestii gospodarczej bez specjalnego narażania się na duże uproszczenia.

W okresie przebudowy systemowej i kształtowania się polskiej sceny politycznej powstawały ugrupowania pragnące nawiązywać do programów oraz tradycji chadecyjnych i konserwatywnych. Najbardziej widoczne i znaczące, a nawet w pewnym okresie współtworzące rząd to Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe, Partia Chrześcijańskich Demokratów i Porozumienie Centrum. Ukazanie programowych koncepcji rozwoju gospodarczego wymienionych ugrupowań pozwoli precyzyjniej przyjrzeć się kierunkom przebudowy proponowanym z tej części ówczesnej sceny politycznej, choć obszary możliwych kompromisów ze strony tych partii są znaczne, czego dowiodło ich uczestnictwo w dość szerokich koalicjach rządowych.

Stanowiska partii chadecycko-konserwatywnych wobec polityki przemysłowej wyrażają konieczność otwarcia gospodarki narodowej na świat, „nie może to jednak oznaczać bezprecedensowego wystawiania na sprzedaż, często za bezcen, najlepszych części polskiego majątku narodowego” (ZCHN)²⁴. Opowiadają się za decentralizacją centrum gospodarczego. Należy dokonać restrukturyzacji produkcyjnej i przygotowania przedsiębiorstw do gospodarki wolnorynkowej. Stworzyć warunki prawne i ekonomiczne zachęty do inwestycji zagranicznych oraz stabilne zasady funkcjonowania gospodarki narodowej (PC, PChD). Państwo powinno aktywnie uczestniczyć w dokonujących się przekształceniach do czasu pełnego ukształtowania się wolnego rynku poprzez wspomaganie zdolności eksportowych, zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego i wpływanie na alokację środków rozwojowych w przemyśle, tak aby trafiały do branż preferowanych. Przemiany dokonujące się w przemyśle powinny być wspomagane szeroką osłoną ze strony państwa nakierowaną na rodzinę (PC)²⁵. Państwo powinno być też aktywnym uczestnikiem w gospodarce, wspomagając przekształcenia strukturalne we wszystkich sferach gospodarowania. Powinno stwarzać warunki rozwoju konkurencyjności, zwalczać monopole, zapewnić umiarkowaną

²⁴ *Deklaracja ideowa i programowa ZCHN*, „Biuletyn ZCHN”, nr 8/13, 1991 r., [w:] I. Słodkowska, *Programy partii...*, op. cit. (część 2), s. 101.

²⁵ *Materiały programowe PC przyjęte na I Kongresie PC*, marzec 1991, [w:] I. Słodkowska, *Programy partii...*, op. cit. (część 2), s. 116-117.

politykę podatkową i tanie kredyty (ZHN)²⁶. Powinno to być „silne państwo minimum”, czyli państwo o ograniczonych kompetencjach gospodarczych, ale wyposażone w skuteczne narzędzia działania. W ten sposób będzie mogło wspomagać budowę instytucji rynkowych, głównie rynku kapitałowego. Interwencjonizm państwowy powinien też być nakierowany na rozbijanie spółek nomenklaturowych, wspomaganie drobnej przedsiębiorczości oraz modernizację infrastruktury technicznej w telekomunikacji i transporcie (PC)²⁷.

Polityka rolna w ujęciu polskich ugrupowań chadecko-konserwatywnych powinna dążyć do stabilizacji warunków produkcji rolniczej poprzez: stabilizację cen, wprowadzenie limitów na produkcję podstawowych produktów rolnych, uruchamianie interwencyjnych skupów, ochronę rynku produktów rolnych przed importem (PChD, PC, ZCHN). Należy dokonać restrukturyzacji wsi z aktywnym udziałem państwa stwarzającego możliwości preferencyjnych kredytów produkcyjnych i inwestycyjnych. Popierać rolnictwo oparte na gospodarstwach rodzinnych. Przeprowadzić prywatyzację PGR-ów i znieść ograniczenia w obrocie ziemią (PC)²⁸, którą kupować mogliby wyłącznie obywatele polscy (ZCHN)²⁹. Gospodarka rolna powinna być traktowana przez państwo jako dział o szczególnym znaczeniu i otaczana nie tylko ochroną, ale doinwestowywana na preferencyjnych warunkach.

Polityka strukturalna w ujęciu wszystkich ugrupowań opowiada się za gospodarką rynkową z dominującą własnością prywatną. Powinna być wprowadzona konstytucyjna zasada mówiąca, że „własność prywatna i rodzinna jest nienaruszalna” (PChD)³⁰. Zaleca się jednak istnienie własności publicznej w kluczowych dla funkcjonowania państwa działach gospodarki.

Ugrupowania chadecko-konserwatywne generalnie opowiadały się za radykalną i szybką prywatyzacją majątku publicznego. Wskazują na konieczność wykorzystywania różnych form przekształceń własnościowych, dających równe szanse wszystkim obywatelom. Proponuje się tu daleko idące odstępstwo od zasady ekwiwalentności (ZCHN) czy wręcz rozdawnictwo bonów prywatyzacyjnych wszystkim obywatelom polskim z dziećmi włącznie, nazwane przez autorów **prywatyzacją obywatelską** (PChD)³¹. Prywatyzacja jest też rozgraniczana: na tzw. „małą”, o charakterze majątkowym, która obejmowałaby małe i średnie sklepy oraz zakłady usługowe i przemysłowe, i tzw. „wielką”, o charakterze kapitałowym, wyrażającą się w postaci sprzedaży akcji dużych zakładów państwowych. W ramach prywatyzacji kapitałowej miałyby

²⁶ *Deklaracja ideowa i programowa ZCHN*, [w:] I. Słodkowska, *Programy...*, op. cit. (część 2), s. 100.

²⁷ *Materiały programowe PC*, [w:] I. Słodkowska, *Programy...*, op. cit. (część 2), s. 115.

²⁸ *Ibidem*, s. 119.

²⁹ *Deklaracja ideowa i programowa ZCHN*, [w:] I. Słodkowska, *Programy...*, op. cit., (część 2), s. 100.

³⁰ *Program PCHD*, [w:] I. Słodkowska, *Programy partii...* (część 2), s. 199.

³¹ *Ibidem*, s. 199.

występować dwie formy akcjonariatu: obywatelski i pracowniczy (PC)³². Omawiane ugrupowania opowiadały się również za reprivatyzacją realizowaną równoległe z prywatyzacją. Obejmowałaby ona zwrot mienia byłym właścicielom tam, gdzie to jest możliwe, a gdzie nie, należy wypłacać stosowną rekompensatę (ZCHN). Taką rekompensatę miały stanowić bony prywatyzacyjne uprawniające do nabycia akcji prywatyzowanych przedsiębiorstw (PC)³³.

Polityka monetarna, bankowa i fiskalna nie jest obszarem różnicującym omawiane ugrupowania polityczne. Wszystkie opowiadają się za stabilnym pieniądzem stanowiącym warunek dla rozwoju gospodarczego. System bankowy powinien być sprywatyzowany i zdemonopolizowany, tak aby banki stały się spółkami akcyjnymi z udziałem kapitału prywatnego i zagranicznego (PChD)³⁴. Należy zachować kontrolną rolę banku centralnego wobec polityki pieniężnej i pozostałych banków. Bank centralny zaś powinien być niezależny od administracji państwowej i podlegać wyłącznie parlamentowi (PC)³⁵. System podatkowy należy przebudować tak, aby był znacznie uproszczony (czytelny), stwarzał większe możliwości odpisów inwestycyjnych, a progi podatkowe miały mieć umiarkowany charakter.

Ubezpieczenia społeczne i pomoc socjalna to obszary, które omawiane partie traktowały ze szczególną uwagą. Ich ówczesne propozycje programowe zawierają zarówno konieczność zachowania w tej kwestii wiodącej roli państwa, które ma mieć obowiązek prowadzenia przemyślanej i aktywnej polityki pomocy społecznej oraz gwarantować opiekę społeczną (ZCHN), jak i pewnych innowacji. W problematyce ubezpieczeń społecznych postuluje się przebudowę tak, aby uległy one „odpaństwowieniu”, decentralizacji i stwarzały możliwość wyboru instytucji ubezpieczeniowej. Należy też ubezpieczenia publiczne i przymusowe uzupełnić o system ubezpieczeń dobrowolnych, szczególnie w ubezpieczeniach zdrowotnych, tak aby ich organizatorami mogły być poza państwowymi – firmy prywatne czy spółdzielcze (PC, PChD)³⁶. System ubezpieczeń zdrowotnych i rentowych powinien być powszechny oraz obowiązkowy, opłacany w połowie przez pracodawcę i pracownika (PChD). Na państwie powinien spoczywać obowiązek pomocy społecznej, ma zarazem wspierać rozmaite inicjatywy prywatne, zbiorowe, samopomocowe, fundacje i charytatywne grupy parafialne oraz wyznaniowe.

Ochrona środowiska była tym działem gospodarki, którego rola nie tylko wzrastała, lecz także nie wzbudzała kontrowersji wśród uczestników ówczesnej polskiej sceny politycznej. Podobnie sytuacja wyglądała w ugrupowaniach chadecko-konserwatywnych. Ewentualne różnice występują wokół jakości programów ekologicznych,

³² *Materiały programowe PC*, [w:] I. Słodkowska, *Programy...*, op. cit. (część 2), s. 117-118.

³³ *Ibidem*, s. 118.

³⁴ *Program PCHD*, [w:] I. Słodkowska, *Programy...*, op. cit. (część 2), s. 200.

³⁵ *Ibidem*, *Materiały programowe PC*, s. 121.

³⁶ *Ibidem*, *Program polityki społecznej PC*, s. 127-128, *Program PCHD*, s. 205-206.

ich spójności i kompleksowości. W układzie merytorycznym zazwyczaj były ze sobą zbieżne. Postulowano w nich szczególną dbałość państwa o ochronę prawną środowiska naturalnego, tak aby wymuszać na wszystkich sektorach gospodarczych mechanizmy proekologiczne. Normy określające stopień zanieczyszczeń powinny być ściśle określone, a ich łamanie skutecznie i bezwzględnie ścigane. Za konieczne uznano ochronę zasobów naturalnych oraz preferowanie energo- i materiałooszczędnych technologii. Należało dążyć do decentralizacji polityki ochrony środowiska, przenosząc ją do lokalnych społeczności. System ochrony powinien być połączony z międzynarodowym systemem monitoringu.

Oceniając ówczesne koncepcje systemu społeczno-gospodarczego i polityki gospodarczej, zawarte w programach partii, które chciały być postrzegane jako chadeckie lub konserwatywne, narzucają się przynajmniej trzy zasadnicze wnioski. Pierwszy wskazuje na brak przełożenia zasad ideowych, które zazwyczaj są zgodne ze standardami europejskimi, na programy gospodarcze, będące bardziej zlepkiem różnych wizji ekonomicznych w specyficznej polskiej rzeczywistości niż uporządkowanym, charakterystycznym dla prawicy chrześcijańskiej programem. Stan ten można tłumaczyć czasem i miejscem, w jakim omawiane partie zaistniały. Jest to okres rodzenia się systemu demokratycznego w państwie, które było przez dziesiątki lat takiego systemu pozbawione. Przebudowa ustrojowa była procesem, w którym ścierały się zaszłości z nowym, zazwyczaj większości społeczeństwa nieznanym. Proste czerpanie z dorobku programowego zachodnioeuropejskich ugrupowań chadecko-konserwatywnych w realiach polskich nie znalazłoby oczekiwanego rezultatu. Zbudowanie programu będącego ideologicznie bliżej socjalistycznym wizjom programowym niż konserwatywnym, w którym do obowiązków państwa należy między innymi stworzenie gospodarki wolnorynkowej, przy praktycznym zachowaniu dotychczasowego bezpieczeństwa socjalnego, wynikało zarówno z braku doświadczenia tych partii, jak i niemożności zaferowania sfrustrowanemu społeczeństwu rozwiązań radykalniejszych, chcąc liczyć na jego poparcie. To, że prezentowany program gospodarczy jedynie fragmentarycznie współgrał z podbudową ideologiczną tych ugrupowań, zdawało się w ówczesnym okresie mało istotne. Szerokość programowa pozwalała bowiem na zawieranie różnych sojuszy koalicyjnych, a głównymi kryteriami dzielącymi partie na scenie politycznej były ich rodowód (aczkolwiek nie zawsze) i podbudowa ideologiczna. Drugi wniosek dotyczy konstrukcji programowej. Ugrupowania z omawianej strony sceny politycznej posiadały programy mało kompleksowe. W ich konstrukcji dominowała polemika z zachodzącymi zmianami w przebudowie gospodarczej, koncentrująca się na ich korekcie, lub wskazywanie powstałych zagrożeń. Brakowało jakichkolwiek propozycji jasnych celów i czytelnych metod ich osiągnięcia. Zazwyczaj dominowały ogólniki albo doraźne rozwiązania.

Określenie w sposób jednoznaczny formy ustroju społeczno-gospodarczego w oparciu o programy jest praktycznie niemożliwe. W miarę upływu czasu budowa

programów się udoskonalą technicznie i merytorycznie (jest to zauważalne przy porównywaniu dokumentów programowych lat 1990-91 i 1993 r.), co nie oznaczało zarazem wyzbycia się wykazanych niedopracowań. Ostatnim z wniosków, jaki się narzuca, jest stosunkowo małe zróżnicowanie programowe pomiędzy partiami. Pomimo że sytuują się one w zbliżonym obszarze sceny politycznej, to zbieżności są tak duże, że różnic należy poszukiwać raczej między ambicjami politycznymi liderów niż ofertami programowymi. Najpełniej zobrazuje ten wniosek poniższe zestawienie tabelowe, będące swoistym uogólnieniem ocenianych programów partyjnych.

TABELA 2

WYBRANE OBSZARY POLITYKI GOSPODARCZEJ	ZJEDNOCZENIE CHRZEŚCIJAŃSKO- NARODOWE	PARTIA CHRZEŚCIJAŃSKICH DEMOKRATÓW	POROZUMIENIE CENTRUM
Polityka przemysłowa	Otwarcie gospodarki na świat. Tworzenie warunków dla inwestycji kapitału zagranicznego. Rozumny interwencjonizm państwowy we wszystkie dziedziny gospodarcze	Otwartość gospodarki narodowej na świat i zagraniczne inwestycje. Aktywna polityka państwa w procesie przekształceń w przemyśle	Do momentu ukształtowania gospodarki rynkowej interwencjonizm państwowy. Aktywne uczestnictwo państwa w restrukturyzacji przemysłu, jego ochronie i rozwoju zdolności eksportowych.
Polityka rolna	Dążenie do nowoczesnego rolnictwa opartego na silnym gospodarstwie rodzinnym. Rolnictwo traktowane jako specjalny dział produkcji chronionej i wspieranej przez państwo.	Ochrona rolnictwa, demonopolizacja obrotu produktami rolniczymi, popieranie autentycznej spółdzielczości na wsi.	Rolnictwo ma stać się częścią gospodarki rynkowej i dążyć do wielofunkcyjności wsi. W okresie przejściowym winno otrzymywać pomoc od państwa.
Polityka strukturalna	Gospodarka wolnorynkowa z dominującą własnością prywatną	Gospodarka wolnorynkowa z dominującą własnością prywatną i trwałą własnością państwową w wybranych dziedzinach gospodarki	Gospodarka wolnorynkowa z dominującą własnością prywatną

WYBRANE OBSZARY POLITYKI GOSPODARCZEJ	ZJEDNOCZENIE CHRZEŚCIJAŃSKO- NARODOWE	PARTIA CHRZEŚCIJAŃSKICH DEMOKRATÓW	POROZUMIENIE CENTRUM
Prywatyzacja i reprivatyzacja	Prywatyzacja wykorzystująca różne formy przekształceń. Reprivatyzacja przywracająca (tam, gdzie to możliwe) własność dawnym właścicielom lub wypłacanie stosownej rekompensaty	Prywatyzacja z wykorzystaniem jej różnorodnych form. Konieczność przeprowadzenia reprivatyzacji	Szybka i radykalna prywatyzacja majątku państwowego. Reprivatyzacja polegająca na zwrociemienia w naturze, a gdzie to niemożliwe, bony prywatyzacyjne
Polityka bankowa, monetarna i fiskalna	Prywatyzacja systemu bankowego, stabilny pieniądz i umiarkowane podatki	Przekształcenie państwowego systemu bankowego tak, aby banki stały się spółkami akcyjnymi z udziałem kapitału prywatnego i zagranicznego. Stabilny pieniądz. Przebudowa systemu podatkowego tak, aby zachęcał do inwestowania.	Prywatyzacja i demonopolizacja systemu bankowego, przy zachowaniu kontrolnej roli banku centralnego. Podatki należy zmniejszyć i uprościć. Zapewnić możliwość odpisów sum skierowanych na cele społeczne i charytatywne.
Polityka społeczna	Państwo ma obowiązek prowadzenia przemyślanej i aktywnej polityki pomocy społecznej oraz powinno gwarantować opiekę społeczną	Pluralizacja ubezpieczeń społecznych. Ubezpieczenia zdrowotne i rentowe powinny być obowiązkowe. Program socjalny musi wyraźnie określać zadania państwa w tym względzie oraz wspierać rozmaite inicjatywy pozarządowe	Przebudowa systemu ubezpieczeń na zasadzie decentralizacji. Obowiązek pomocy społecznej państwa należy utrzymać, wzbogacając go o inne formy
Ochrona środowiska	Rozbudowany program ochrony środowiska wpisany w system prawny państwa.	Powiązanie ekologii z systemem gospodarczo-prawnym	Rozbudowany program ekologiczny określający zadania dla rządu i lokalnych społeczności

Opracowanie własne oparte na programach partyjnych

LITERATURA:

1. L. GARBARSKI, I. RUTKOWSKI, W. WRZOSEK, *Interwencjonizm państwa na rynku*, „Monografie i Opracowania IFGN SGH”, Warszawa 1994.
2. W. JAKÓBIK (red.), *Zmiany strukturalne: gospodarka i społeczeństwo*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1995.
3. E. MARKOWSKA, M. SZOSTAK (red.), *Państwo wobec zacofania i rozwoju*, SGH, Warszawa 1991.
4. R. SKARZYŃSKI, *Liberałów polskich siedem grzechów głównych*, [w:] „Res Publica Nowa”, nr 2, 1994.
5. I. SŁODKOWSKA, *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989-1991* [część 1 i 2], Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1995.
6. Uchwała programowa KLD, IV Konferencja Krajowa KLD, Gdańsk 24-25 października 1992.
7. Unia Demokratyczna, Uchwała Programowa II Kongresu Krajowego, 1993.
8. Program gospodarczy UPR z 11 grudnia 1990 r.
9. Uchwała programowa Zjazdu Zjednoczeniowego UD, Warszawa – maj 1991.

THE ECONOMIC AND SOCIAL SECURITY OF POLAND IN PROGRAMS OF LIBERAL AND CONSERVATIVE PARTIES OF THE 1990s IN XX c.

Abstract: By method of retrospection the author of an article is overviewing political agendas of the major liberal and conservative parties of Poland, in its first stage of transformation process, in respect to the rebuilding of its economic system. The focus is made upon the analysis of their stands toward the socio-economical security of Poland. The range of bibliographical spectrum has been consciously narrowed to the documents and publications in close time range to the actual discussion taking place at that time. Some of the sources can be treated as the chronicles of the events and conceptions being considered. This allows for the individual appraisal of those process taking place, putting aside abundance of opinionated descriptions and analysis written currently.

Keywords: economic security, social security, state security, political parties.